

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2023, s. 9: 631-657

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Memlûk Cildlerinden Örnekler

Examples of Mamluk Bindings in the Museum of Turkish and Islamic Arts

Betül ŞAHİN

Öğr. Gör. Dr.,

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi/
Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences,
Karaman/TURKEY
bsahin@kmu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3907-5379

DOI: 10.56720/mevzu.1234086

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Ocak/January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Mart / March 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March 2023

Atıf / Citation: ŞAHİN, B. (2023). Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Memlûk Cildlerinden Örnekler. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (Mart 2023): 631-687 DOI: 10.56720/mevzu.1234086

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusb@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz*

Mısır'da kurulan ve dönemin tarihçileri tarafından bir Türk Devleti olarak isimlendirilen Memlûkler, 1250-1517 tarihleri arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürmüştür. Memlûk sultanları sanatı ve sanatçıları himaye ederek devletin gücünü ve zenginliğini simgeleyen çok sayıda eser üretilmesine aracı olmuşlardır. Üretilen bu eserler içerisinde dînî, edebî ve tarihi türde kaleme alınmış çok sayıda yazma eser de bulunmaktadır. Özenle yazılan ve tezhiplenen bu eserler yine kendisine yakışan cildlerle kaplanmıştır. Oldukça gösterişli olan cildler, dönemin ihtişamını yansıtır niteliktedir. Deri cildlerde daha çok kahverenginin tonları tercih edilmiş olup altın da bol miktarda kullanılmıştır. Bu makalede Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan ve XV. yüzyıl Memlûk cildlerine örnek teşkil eden 1817, 1601, 2146, 1621 envanter numaralı eserler, dönemin kitap kabı süsleme özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla incelenmiştir. Ayrıca hem iç hem de dış kapak süslemesi bulunan eserlerde kullanılan desen ve kompozisyon anlayışı değerlendirilmiş ve eserlerin Memlûk cildleri içerisindeki yeri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Memlûk, Cild, XV. Yüzyıl, Tezyînât.

Abstract

The Mamluks, who were founded in Egypt and named as a Turkish State by the historians of the period, ruled in Egypt, Syria and the Hejaz between 1250-1517. The Mamluk sultans patronized art and artists and helped to produce numerous works symbolizing the power and wealth of the state. Among these works produced, there are also many writings written in religious, literary and historical genres. These works, which were carefully written and illuminated, were again covered with bindings that befit itself. The bindings which are quite flamboyant, reflect the magnificence of the period. For leather skins, brown tones were preferred and gold was used abundantly. In this ar-

* Bu makale "Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Memlûk Cildleri" isimli doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article has been prepared on the basis of my doctoral thesis named "Bindings of Mamluk Manuscripts Found in the Museum of Turkish and Islamic Arts".

title, the works in the Museum of Turkish and Islamic Arts with inventory numbers 1817, 1601, 2146, 1621, which constitute an example of XV century Mamluk bindings were examined in order to reveal the decorative features of the book container of the period. In addition, the conception of design and composition used in the works with both inner and outer cover ornaments was evaluated and the place of the works in the Mamluk bookbindings was discussed.

Keywords: Museum of Turkish and Islamic Arts, Mamluk, Bindings, XV. Century, Decoration.

Giriş

Bir nevi köle olan ve parayla satın alınan Memlûkler, ev işlerinde ve üretimde çalışan diğer kölelerden farklıdır. Beyaz ırktan ve özellikle de Orta Asya, Kafkas kökenli olan Memlûkler satın alındıktan sonra askeri bir eğitimden geçirilmiş, eğitimleri bitince de azat edilmişlerdir (Kızıltoprak, 2002, s. 320, 321). İşte bu köleler tarafından kurulan ve dönemin tarihçileri tarafından bir Türk Devleti olarak isimlendirilen Memlûk Devleti, 1250-1517 tarihleri arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürmüştür (Yiğit, 2004, s. 90). Orta çağ İslam dünyasının en büyük devletlerinden biri olan Memlûkler: Bahrî (Türk) ve Burcî (Çerkes) Memlûkleri şeklinde iki döneme ayrılmıştır. Bu isimlerden ilki Memlûkler'in eğitim aldıkları yeri, ikincisi ise kökenlerini ifade etmektedir (Ayaz, 2015, s. 25).

Yaklaşık iki yüz altmış yedi yıl tarih sahnesinde kalan Memlûk Devleti 1260 yılında Moğollar'a karşı kazandıkları Ayn-ı Câlut zaferiyle diğer İslam devletleri arasında itibar kazanmışlardır. Bu zaferle Memlûk ordusu Moğollar'ın yenilemeyeceği inancını yerle bir etmiş ve Moğollar'ın doğuya doğru ilerleyişini durdurmuştur. Bu yüzden bu zafer insanlık için bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir (Yiğit, 2015, s. 38, 39).

Bu zaferin ardından aynı yıl Sultan Baybars akıllıca bir hamleyle yeni kurulan devletine, diğer İslam devletleri nezdinde dini bir meşruiyet kazandırmayı başarmıştır. Bu hamle ile yıkılan Abbasi Devleti'nden hilafet bayrağını teslim almış ve Kahire'de halifeliği yeniden tesis etmiştir. Böylece Memlûk Devleti 1517 yılında Osmanlılar devralana kadar yaklaşık iki buçuk asır boyunca halifeliğin merkezi haline gelmiştir (Ayaz, 2021, s. 457). Sultan Barsbay

ise 1426 yılında Kıbrıs'ın fethiyle Memlûkler'in zaferlerine bir yenisini eklemiştir. İslam alemindeki itibarını yineleyen Memlûkler böylece Haçlılar'a karşı önemli bir üstünlük sağlamışlardır (Ayaz, 2016, s. 79, 103).

Bu gibi zaferlerle dış siyasette yerini sağlamlaştıran Memlûk sultanları daha çok iç siyasette istikrarı sağlayarak tahtlarını güvence altına almaya çalışmışlardır (Yiğit, 2015, s. 77, 78).

İçteki bu çöküşün farkında olan ve İslam aleminin yegane gücü olmayı arzulayan Osmanlı sultanları bu kötü gidişten yararlanmayı başarmışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in Mısır'ı ve kutsal toprakların koruyuculuğu görevini devralma arzusunu torunu Yavuz Sultan Selim 1517 tarihindeki Mercidabık zaferiyle gerçekleştirmiştir. Bu zaferle Memlûk Devleti ortadan kalkmış ve Memlûk toprakları Osmanlı'nın sınırlarına dahil edilmiştir. Yavuz Sultan Selim bu zaferden sonra, Mısır'ın sanatkârlarını, zanaâtkarlarını, mimarlarını, mühendislerini, bazı emirlerini ve bunun yanı sıra Memlûk tarihine ilişkin kaynakları İstanbul'a göndermiştir (Tekindağ, 1971, s. 36).

Memlûkler Dönemi Cildleri

Hem askeri hem de siyasi pek çok zafere imza atan Memlûk sultanları ilmi ve ilim adamlarını da desteklemişlerdir. Tasavvufun ve hadisin altın çağını yaşadığı bu dönemde, pek çok ilim dalı gelişmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak da Memlûkler döneminde ünü bütün dünyaya yayılan alimler yetişmiştir. Yiğit (2002), "İslam tarihinin başka bir döneminde bu kadar alimin yetişmediğini ve hacim-sayı bakımından hiçbir dönemde bu kadar eser yazılmadığını" ifade etmektedir.

Böyle bir kültür ortamında Memlûk sultanlarının bazılarının diğerlerine kıyasla daha entelektüel olduğu görülmektedir. Örneğin; şair İbn Nubata'yı (ö.1366) himayesine alan Sultan Şaban (h. 1363-1377) muhteşem el yazmaları sipariş etmiş, Sultan Çakmak (1438-1453) ise nadir kitaplar için abartılı fiyatlar ödemiştir. Sultan Alaaddin Ali (1377-1381), Anadolu şairi Mustafa Darir'i (ö. 1400'den sonra) Peygamber'in Türkçe (Siyer-i Nebi) biyografisini yazması için görevlendirmiş, bu eser bitince halefi Berkûk'a sunulmuştur (Behrens-Abouseif, 2018, s. 18). İlimle de yakından ilgilenen bir başka Memlûk Sultanı Hasan, iki saltanatı arasında hapishanede kaldığı sürede Beyhâki (ö.458/1066) tarafından kaleme alınan Delâilü'n- Nübüvve isimli eseri istinsah etmiş-

tir. Daha ziyade dini şiirler yazan Sultan Kayıtbay şiirlerinde; Anadolu Türkçesi'ni kullanmakla birlikte, Arapça ve Arapça-Türkçe eserler de kaleme almıştır (Yavuz, 2002, s. 23) .

Kendisi de şair olan Sultan Kansu Gavri edebiyat ve ilimle yakından ilgilenmiş Kal'atü'l- Cebel'de bizzat kendisinin de katıldığı ilim meclisleri düzenlemiştir (Anonim, 2016, s. 45). Bu meclislere katılan ve Anadolu Türkçesi ile şiirler yazan edebî çevre Sultan'ın himayesiyle zamanla gelişmiştir (Yavuz, 2002, s. 28, 30).

Bu kültür ortamının yanı sıra Memlûkler döneminde yapılan çok sayıda mimari eser gösterişli Mushaf'ların hazırlanmasını da sağlamıştır. Çünkü Sultanlar'ın ve emirlerin hem Allah'ın rızasını kazanmak hem de isimlerini yaşatmak için yaptırdıkları cami, medrese ve türbelere Mushaf vakfetmeleri zamanla bir adet haline gelmiştir. Sergilenen bu müheykel¹ Mushaf'lar özenle yazılmış ve tezhiplenmiştir (Temurçin, 2016, s. 8). Özenle hazırlanan bu eserlere kıymetli cildler yapılmış ve böylece Memlûkler kendilerine has bir üslûp oluşturmuşlardır. Kendilerinden önceki uygulamalardan etkilenen Memlûkler, artık etkileyen konumuna gelmişlerdir.

Memlûk cildlerinin etkisi İslam cildleriyle de sınırlı kalmamıştır. Memlûkler'in ticari olarak sıkı ilişkilerde buldukları Venedikliler Memlûk cild geleneklerini ülkelerine taşımışlardır. Böylece İtalya'da yaklaşık olarak XV. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra İslam cildleri de yapılmaya başlanmıştır. İlk örnekleri Floransa'da ve Padova'da yapılan İslam cildleri XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinde zirveye ulaşmıştır. İtalya'da elit bir grup, ki bunların içinde müstensihler, kitapçılar ve bilginler de vardır, önemli kişilere sunacakları yazma eserleri daha değerli kılmak için Memlûk cildlerini örnek almış ve eserlerini onların kopyalarıyla kaplamışlardır. Hatta İtalya'da yeni tarz İslami cildler elit aydınlar tarafından o kadar sevilmiştir ki, bazen eserlerin cildlenmesi için Suriye ya da Mısır'a gönderildiği de kaydedilmektedir (Mack, 2022, s. 220, 224).

¹ Müheykel kelimesi büyük boyutlu eserleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

Genel olarak kahve ve kızıl kahverengi derinin kullanıldığı Memlûk cildlerinde iç kapaklar soğuk şemseli olup² desenler oldukça muntazam ve kareli şekildedir (Özen, 2017, s. 20).

Ayrıca İslam devletlerinin cildlerinde sıklıkla görülen, çok kollu yıldız ile bu yıldızın uzantılarıyla oluşturulan geometrik formlarla cild yüzeylerini tezyin etme geleneği Memlûkler devrinde sıklıkla uygulanmıştır. Kapak içleri de çoğunlukla blok kalıpla yapılan bitkisel bezemelerle tezyin edilmiştir (Tanındı, 1990, s. 115).

Memlûk cildleri bu geometrik tasarımlardan ayrı olarak, gelişen çağlara ayak uydurmuş ve yeni kompozisyonlar denenmiştir. Bu yeni tasarımlar sonucunda yuvarlak, oval, dilimli-dilimsiz, artı şeklinde vb. şemseli cildler de yapılmıştır.

Memlûk cildleri tarihi, dini ve edebi eserleri süslemekle birlikte en güzel örnekleri Mushaf için hazırlanmıştır. Hazırlanan bu Memlûk Mushaf Camilerde ve hangahlarda bulunan özel bir odadaki özel kaplarda saklanmıştır (James, 1988, s. 33).

Memlûk cild sanatı dönemin mimari tezyinatlarından da etkilenmiştir. Medreselerde, camilerde ya da kubbelerde kullanılan taş tezyinat ile cild kapaklarının bezenmesinde görülen benzerlikler dikkat çekicidir.

Memlûk cildlerinde kullanılan ana malzeme deridir. Deriden başka mukavva (murakka), iplik-ibrişim, tutkal, altın suyu, altın yıldız, kakma altın, mühre, küçük ve büyük kalıplar, zencirek çivisi, yekşah ve bir ucunda çeşitli desenlerin olduğu metal aletler de cild yapımında kullanılmıştır.

Konu kapsamında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne kayıtlı dört adet cild incelenmiştir. Bu eserler Memlûkler dönemi deri cildleri olmaları sebebiyle tercih edilmiştir.

Bu örneklerden ilki TİEM'de 1817 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan H. 14 Recep 824/ M. 15 Temmuz 1421 ketebeli ve "*Fusûlü'l- Bedâyi*" isimli eserin cildir.

² Soğuk şemse: kalıbın altın ve renk kullanılmadan doğrudan deriye basıldığı cild türlerine verilen bir isimdir. Bkn.: (Kemal Çığ, 1971, s. 10)

Eser Müze'ye R. 17 Mayıs 1337/ M. 7 Mayıs 1921 tarihinde Gebze Çoban Mustafa Paşa Kütüphanesi'nden getirilmiştir.

Cildin sırtı, dudağı, kapak, sertab ve mikleb kenarları açık kahverengi deriyle kabaca tamir edilmiştir. Oldukça yıpranan cildin bezemesinde kullanılan altın yıldızların da yer yer döküldüğü görülmektedir.

Cildin kapakları farklı tezyin edilmiştir. Kapaklarda altınlı ve altınsız cetvellerin arasında iki sıra zencirek-bordür bulunmaktadır. Bunlardan ilki geometrik karakterli bir zencirektir. İkinci sırada ise altınlı ve altınsız cetvelerle dikdörtgen paftalara ayrılmış örgülü bir bordür bulunmaktadır. Aynıymış gibi görünmesine rağmen iki kapakta kullanılan zencirek ve örgülü bordür farklı tezyin edilmiştir (Görsel: 1, 2).

Görsel: 1, Örnek: 1, Fusûlü'l- Bedâyi, 824/1421, TİEM: 1817, Arka Kapak, Zencirek-Bordür Detay.

Görsel: 2, Örnek: 1, Fusûlü'l- Bedâyi, 824/1421, TİEM: 1817, Ön Kapak, Zencirek-Bordür Detay.

Kapaklarda zemin tamamen bezenmiş olup, merkezde çapraz olarak iç içe geçmiş iki tane dört kollu yıldız motifi görülmektedir. Zemin bu şekilde oluşan sekiz yıldız kolundan çıkan rûmîler ve hatayilerle, $\frac{1}{4}$ simetrlili rûmîli ve hatayili olarak tezyin edilmiştir. Zemindeki bütün motifler altın tahrirlidir. Motiflerin içi boş bırakılırken motif araları iğne perdahıyla doldurulmuştur (Görsel: 3).

Görsel: 3, Örnek: 1, Fusûlü'l- Bedâyi, 824/1421, TiEM: 1817, Arka Kapak, Zemin Detay.

Bezemeli olan sertapta bir sıra zencirek bulunmaktadır. Kapaklarda bulunan zencirek burada da uygulanmış olup sertap bu zencirekle üç dikdörtgen paftaya ayrılmıştır. Kenarlardaki iki küçük paftanın içi altınlı-altınsız geçmelerle tezyin edilmiştir. Ortadaki uzun paftada ise boyuna simetrik hatayı grubu motifler görülmektedir. Bu motiflerin arasında kalan boşluklar yine iğne perdahıyla doldurulmuştur (Görsel: 4).

Görsel: 4, Örnek: 1, Fusûlü'l- Bedâyi, 824/1421, TiEM: 1817, Sertab.

Bezemeli olan miklepte iki sıra zencirek-bordür bulunmaktadır. Dışta ön kapakta kullanılan geometrik zencirek, içte ise arka kapakta kullanılan paftalı bordür görülmektedir (Görsel: 5).

Görsel: 5, Örnek: 1, *Fusûlü'l- Bedâyi*, 824/1421, TİEM: 1817, Mikleb, Zencirek, Bordür, Detay.

Mikleb kapaklar gibi tam zeminli olarak bezenmiştir. Buradaki bezeme ise kapaklardan farklı olarak ½ simetrlili hatayı grubu motiflerden oluşmaktadır (Görsel: 6).

Görsel: 6, Örnek: 1, *Fusûlü'l- Bedâyi*, 824/1421, TİEM: 1817, Mikleb, Detay.

İç kapaklar deriyle kaplanmıştır. Bezemeli olan bu kapaklarda öncelikle bir sıra geometrik karakterli zencirek görülmektedir. Düz cetvelli köşebentlerin içinde ise üçgen şeklinde bir düğüm deseni bulunmaktadır. Zencirek gibi köşebentler de altınlanmamıştır. Köşebentlerden sonra görülen bir sıra altınlı cetvel bütün kapağı çevrelemektedir (Görsel: 7).

Görsel: 7, Örnek: 1, *Fusûlü'l- Bedâyi*, 824/1421, TİEM: 1817, Arka İç Kapak, Zencirek, Köşebent, Detay.

İç kapaklarda iki kademeli salbek görülmektedir. Şemseye uzun bir sapla bağlanan hilalli salbeğin (Arıtan, 1992, s.260) ucuna bir de tepelik şeklinde salbek yerleştirilmiştir. Bu haliyle salbek oldukça iridir (Görsel: 8).

Salbekten sonra on altı dilimli yuvarlak bir şemse bulunmaktadır. Nispeten küçük olan şemsenin merkezindeki yuvarlağın içi soğuk olarak bırakılan geçmelerle doldurulmuştur. Bu yuvarlak bir sıra altın tahrirle çevrelenmiştir. Sonrasında ikişer sıra soğuk tahririn arasına yerleştirilen ince sarmal zencirek görülmektedir. Bu zencirekten sonra gelen on altı dilimin içi düğüm motifiyle bezenmiştir. Şemse, dilim ortalarında düğüm bulunan bir sıra altınlı tahrirle sonlandırılmıştır (Görsel: 8).

Görsel: 8, Örnek: 1, *Fusûlü'l- Bedâyi*, 824/1421, TİEM: 1817, Arka İç Kapak, Şemse, Salbek, Detay.

Bezemeli olan sertab içinin alt ve üst kenarında kapaklardaki zencirek görülmektedir. Sertap yine bu zencirekle ve altın cetvelle iki eşit paftaya ayrılmıştır. Bu paftaların içinde zencir-i saadetle oluşturulan salbek ve şemse motifi bulunmaktadır (Görsel: 9).

Görsel: 9, Örnek: 1, Fusûlü'l- Bedâyi, 824/1421, TİEM: 1817, Sertab İçi Detay.

Mikleb içi bezemelidir ve burada iki farklı zencirek kullanılmıştır. Miklebin alt ve üst kenarlarında kapaklarda görülen zencirek, sağ kenarında ise ince sarmal zencirek bulunmaktadır. Bu zencireklerin her ikisi de altınlanmamış ve soğuk bırakılmıştır (Görsel: 10).

Miklebin hem köşebentleri hem de şemsesi kapak içlerindekiyle aynıdır. Şemsenin sağ tarafına yerleştirilmiş iki yarım tepelikli salbekte bir bezeme oluşturulmuştur (Görsel: 10).

Görsel: 10, Örnek: 1, Fusûlü'l- Bedâyi, 824/1421, TİEM: 1817, Mikleb İçi.

İncelenen ikinci örnek yine TİEM'de 1601 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan, H. 7 Şaban 833/ M. 1 Mayıs 1430 ketebeli ve "El-Câmiu's- Sahîh" isimli eserin birinci cildine aittir.

Eser Müze'ye R. 17 Mayıs 1332/ M. 30 Mayıs 1916 tarihinde Gebze Çoban Mustafa Paşa Kütüphanesi'nden getirilmiştir.

Zahriye sayfasının üst kısmındaki kitabeliğin içinde eserin ismi ve cildi, alttaki madalyonun içinde ise müellifin ismi Arapça olarak yazmaktadır.

Sırt bölgesinde ve kapak kenarlarında daha açık tonda kahverengi deriyle yapılan ilaveler görülmektedir. Kalan izlerden ciltte sertab ve mikleb olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her ikisi de kopmuştur. Kapaklarda bol miktarda altın kullanılmakla birlikte özellikle arka kapaktakilerde dökülmeler mevcuttur.

Cildin ön ve arka kapağı aynı tezyin edilmiş olup, bu kapaklarda iki sıra zencirek bulunmaktadır. İlk olarak soğuk olarak bırakılan geometrik karakterli bir zencirek kullanılmıştır. Bu zencirekten sonra ise altta ve üstte alınlık olarak dört kollu yıldız motiflerinin peş peşe vurulmasıyla oluşturulan bir zencirek görülmektedir. İçleri taramalı olan bu yıldızların kolları arasına birer tane altın- lı nokta yerleştirilmiştir (Görsel: 11).

Görsel: 11, Örnek: 2, El- Câmîu's- Sahîh, 833/1430, TIEM: 1601, Arka Kapak, Zencirek, Detay.

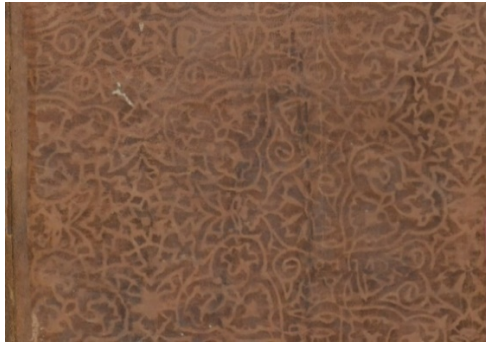
Köşebentin bulunmadığı kapakların zemininde on kollu yıldızlar ve onların uzantılarından oluşan geometrik desenler görülmektedir. Yıldızların içleri zencirekte de kullanılan küçük yıldızlarla ve altın- lı noktalarla doldurulmuştur. Yıldızların uzantılarında çeşitli çokgenler görülmektedir. Bu çokgenlerin içlerine, kimi yerde daha sık kimi yerde ise daha seyrek altın- lı noktalar yerleştirilmesi suretiyle derinlik hissi uyandırılmıştır. Diğer çokgenlerden farklı olarak beşgenlerin içi hem altın- lı noktalarla hem de sekizli gülçelerle

bezenmiştir. Bütün tezyinat beraber değerlendirildiğinde altınlu noktaların sık kullanıldığı paftaların ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Görsel: 12).

Görsel: 12, Örnek: 2, El- Câmiu's- Sahîh, 833/1430, TIEM: 1601, Arka Kapak, Detay.

Deriyle kaplanan iç kapaklar, soğuk olarak bırakılan sekiz kollu yıldızlarla, tepeliklerle, rûmîlerle ve bitkisel motiflerle bezenmiştir (Görsel: 13).

Görsel: 13, Örnek: 2, El- Câmiu's- Sahîh, 833/1430, TIEM: 1601, Arka İç Kapak, Detay.

Motif ve kompozisyon özellikleri birlikte değerlendirildiğinde cildimizin XV. yüzyılın ikinci çeyreği özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz.

Tam zeminli olarak tezyin edilen üçüncü örnek TIEM'de 2146 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan H. Cemaziyelahir 839/ M. Aralık 1435- Ocak

1436 ketebeli ve “*Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*” isimli eserin birinci cildine aittir.

Eser Müze'ye R. 3 Mayıs 1336/ M. 3 Mayıs 1920 tarihinde Edirne Sultan Selim Kütüphanesi'nden getirilmiştir.

Zahriye sayfasının üst kısmındaki kitabeliğin içinde eserin ismi ve cildi, ortadaki madalyonun içinde müellifin ismi Arapça olarak yazmaktadır.

Sertabın kenarları daha açık tonda kahverengi deriyle tamir edilmiştir. Bu tamir dışında cild genel olarak iyi durumdadır. Bol miktarda altınlı nokta kullanıldığı örnekteki altınların neredeyse tamamı günümüze ulaşmıştır.

Cildin ön ve arka kapağı aynı tezyin edilmiştir. Bu kapaklarda öncelikle dört kollu yıldızlı zencirek bulunmaktadır. Yıldız kollarının arasına birer tane altınlı nokta yerleştirilmiştir. Bu zencirekte bir önceki örneğin aksine yıldız motiflerinin içi taranmamış ve boş bırakılmıştır (Görsel: 14).

Görsel: 14, Örnek: 3, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'i'z-Zamân*, 839/1435-1436, TIEM: 2146, Arka Kapak, Zencirek, Detay.

Bu örnek de tam zeminli geometrik karakterli olarak tezyin edilmiştir. Zemin içleri altınlı noktalarla doldurulan altı kollu yıldızlarla ve bu yıldızların uzantılarının çeşitli çokgenlerle devam ettirilmesiyle oluşan ve iç içe geçen altıgenlerle bezenmiştir.

Merkezdeki yıldızların uzantıları öncelikle içlerinde birer adet dört kollu yıldız bulunan altıgenlerdir. Bu altıgenlerdeki gülçelerin kollarına birer tane altın nokta konulurken etrafları altınsız noktalarla doldurulmuştur. Bu beşgenlerden sonra ters-düz yerleştirilen çokgenlerle oluşturulan altı kollu yıldız motifi görülmektedir. Buradaki çokgenlerin içleri de yine altın noktalarla doldurulmuştur. Bütün bu bezeme içinde sadece dörtgen formların içi boş bırakılmıştır (Görsel: 15).

Görsel: 15, Örnek: 3, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, 839/1435-1436, TİEM: 2146, Arka Kapak, Detay.

Sertabın üst kenarında kapaklarda kullanılan zencirek görülmektedir. Alt kenarı kabaca tamir edildiğinden buradaki zencirek görülmemektedir. Ancak üslûp birliği açısından burada da aynı zencirek kullanılmış olmalıdır. Zemin sekiz kollu altı adet yıldız ve bunların uzantılarıyla doldurulmuştur. Merkezdeki yıldızların içinde sadece altın nokta bulunurken, uzantılarındaki beşgenlerde çok sayıda altınsız noktanın ortasında bir tane altın nokta görülmektedir. Diğer geometrik formların içi ise yine tamamen altın noktalarla doldurulmuştur. Böylece sekiz kollu yıldızlar ve uzantılarındaki beşgenlerle oluşturulan sekizgenler ön plana çıkarılmıştır (Görsel: 16).

Görsel: 16, Örnek: 3, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, 839/1435-1436, TİEM: 2146, Sertab.

Mikleb bulunmaktadır ve bezemelidir. Mikleb gerek zencirekleri gerekse zemin bezemesi ile kapaklarla aynı karakterdedir (Görsel: 17).

Görsel: 17, Örnek: 3, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, 839/1435-1436, TİEM: 2146, Mikleb.

İç kapaklar deriyle kaplanmıştır ve bezenmiştir. $\frac{1}{4}$ simetrik bitkisel olarak tezyin edilen iç kapaklarda ayrıca sekiz kollu yıldız ve bu kolların uzantılarındaki beşgenlerle oluşturulmuş sekizgenler de görülmektedir (Görsel: 18). Bu bezemelerde ilk iki örneğin aksine erkek kalıp kullanılmıştır.

Görsel: 18, Örnek: 3, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, 839/1435-1436, TİEM: 2146, Ön İç Kapak.

Bu eserin diğer cildleri TİEM'de 2147 (2. cildi) ve 2148 (3. cildi) envanter numaralarıyla kayıtlı bulunmaktadır. Hepsinin cildi de aynı karakterde bezenmiştir. Hem bu benzerlik hem de motif ve kompozisyon özellikleri birlikte değerlendirildiğinde cildin, ketebesiyile uyumlu olduğu ve XV. yüzyılın ikinci çeyreği özelliği gösterdiği görülmektedir.

Sonuncu örnek TIEM’de 1621 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan, H. 7 Safer 864/ M. 3 Aralık 1459 ketebeli ve “*Sünen*” isimli eserin ikinci cildine aittir.

Eser Müze’ye R. 17 Mayıs 1332/ M. 30 Mayıs 1916 tarihinde Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii’nden getirilmiştir.

Zahriye sayfasının üst kısmında bulunan kitabeliğin içinde eserin ismi ve cildi, ortadaki madalyonun içinde ise müellifin ismi Arapça olarak yazmaktadır.

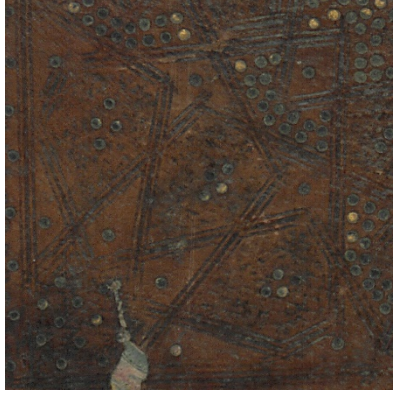
Cildin sırt kısmı ve kapak kenarları daha açık tonda kahverengi bir deriyle tamir edilmiştir. Bu tamir esnasında sertab aynı deri ile kaplanmıştır. İç kapakların da sonradan takıldığı tahmin edilen ciltte az da olsa kurt yenikleri bulunmaktadır ve altınlı noktaların çoğu dökülmüştür.

Ön ve arka kapak aynı tezyin edilmiş olup, bu kapaklarda iki sıra zencirek bulunmaktadır. İlk olarak geometrik karakterli bir zencirek bulunmaktadır. İkinci olarak ise dört kollu yıldızlı zencirek görülmektedir ve bu yıldız kollarının arasına birer tane altınlı nokta yerleştirilmiştir. İki zencirek de altınlanmamıştır (Görsel: 19).

Görsel: 19, Örnek: 4, *Sünen*, 864/1459, TIEM: 1621, Ön Kapak Zencirek Detay.

Köşebentler şemsenin $\frac{1}{4}$ ’ü şeklinde olup içleri oldukça yıpranmıştır. Kalan izlerden bu kısmın zencirekte de kullanılan dört kollu yıldızlarla dolduğu tahmin edilmektedir (Görsel: 20).

Görsel: 20, Örnek: 4, Sünen, 864/1459, TİEM: 1621, Arka Kapak Köşebent Detay.

Tam zeminli geometrik karakterli olan kapakların merkezinde on iki kollu bir yıldız bulunmaktadır. Bu yıldızın içinin köşebentler gibi bezendiği tahmin edilmektedir. Bu yıldızın uzantılarıyla oluşturulan ikinci on iki kollu yıldızın içinde sadece birer tane altınlı nokta bulunmaktadır. Zemin bu yıldızın uzantılarıyla oluşturulan geometrik formlarla doldurulmuştur. Burada görülen beşgenlerin içleri gülçelerle ve dörder tane altınlı nokta ile doldurulmuş izlenimi vermektedir. Diğer formların içinde ise altınlı ve altınsız noktalar bulunmaktadır (Görsel: 21).

Görsel: 21, Örnek: 4, Sünen, 864/1459, TİEM: 1621, Arka Kapak Şemse Detay.

Cildin tamirinde kullanılan deriyle kaplanan sertab bezemesizdir. Mikleb gerek zencirekleri gerekse zemin bezemesiyle kapaklarla aynıdır (Görsel: 22).

Görsel: 22, Örnek: 4, Sünen, 864/1459, TIEM: 1621, Mikleb.

Deriyle kaplanan iç kapaklar rûmîlerle ve bitkisel motiflerle bezenmiştir (Görsel: 23).

Görsel: 23, Örnek: 4, Sünen, 864/1459, TIEM: 1621, Arka İç Kapak Detay.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada elde edilen verilerin ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Cildlerin hepsi deriden yapılmıştır ve renk olarak da kahverenginin tonları tercih edilmiştir.

Bahsedilen cildler Memlûkler dönemi özelliği göstermektedir ve hepsi tam zeminli olarak tezyin edilmiştir. Bu cildlerden üçü (2,3,4) tam zeminli

geometrik karakterli olmasına rağmen hepsinin tasarımı birbirinden farklıdır. Bu üç örnekten farklı olarak sadece 1 numaralı örnek tam zeminli rûmîli ve hatayili olarak tasarlanmıştır.

Örneklerin üç tanesinde (2, 3, 4) ön ve arka kapak aynı tezyin edilmişken, sadece bir tanesinde (1) kapaklar farklı tezyin edilmiştir. Bu farklılık kapaklardaki bordürlerde görülmektedir.

Örneklerden üç tanesinde (1, 2, 4) iki sıra zencirek-bordür görülmekte iken sadece bir tanesinde (3) bir sıra zencirek bulunmaktadır.

Örneklerin üç tanesinde (1, 2, 3) köşebent bulunmamaktadır. Sadece 4 numaralı örnekte köşebent görülmektedir.

Örneklerden bir (2) tanesinin sertabı kopmuştur. Diğer örneklerden iki tanesinin (1, 3) sertabı orijinal olup bezemelidir. Bir örneğin (4) sertabı ise muhdestir.

Örneklerin tamamı mikleplidir. Kalan izlerden miklepli olduğu anlaşılan 2 numaralı örneğin miklebi ise kopmuştur.

Eserlerden hepsinin iç kapakları deriyle kaplanmıştır ve bezemelidir. Üç örneğin (2, 3, 4) iç kapakları soğuk olarak tezyin edilmişken, bir örneğin (1) iç kapağında altın da görülmektedir.

Sonuç olarak, İslam devletlerinin cildlerinde sıklıkla görülen, çok kollu yıldız ve bu yıldızın uzantılarıyla oluşturulan geometrik formlarla cild yüzeylerini tezyin etme geleneği Memlûkler devrinde sıklıkla uygulanmıştır. Ancak dönemin tasarım gücünün bir yansıması olarak bu kompozisyonda tekrara düşülmemiş ve farklı uygulamalar da denenmiştir. Kimi zaman merkezdeki tek bir yıldızın uzantılarıyla oluşturulan bu kompozisyonlar, kimi zaman da birden çok yıldız ve onların uzantılarının tekrar edilmesiyle yapılmıştır. Bu kompozisyonların yanı sıra özellikle XV. yüzyıldan itibaren tam zeminli hatayili veya rûmîli cildlerle de karşılaşmaktadır. Bunun yanı sıra Memlûk cildlerinde geometrik zencirekler sıklıkla uygulanmıştır. Bunlar genel olarak, geometrik zencirek diye adlandırılmalarına rağmen tek bir formdan oluşmazlar. Dönemin tasarım gücünün zenginliğini gösteren bu zencirekler farklı geometrik formlarla oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Anonim. (2016). *Tuhfetü'l-Memlûk: Siyâsetnâme* (Yakup Kara, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Aritan, Ahmet Saim. (1992). Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslûbunu Taşıyan Cild Kapakları. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ayaz, Fatih Yahya. (2015). *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Ayaz, Fatih Yahya. (2016). *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayaz, Fatih Yahya. (2021). *Memlûkler. İslam Târîhi Ve Medeniyeti* (2. Baskı, Cilt. 9, s. 445-514). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Behrens-Abouseif, Doris. (2018). *The Book in Mamluk Egypt and Syria (1250-1517): Scribes, Libraries and Market*. Brill Academic Pub.
- Çığ, Kemal. (1971). *Türk Kitap Kapları*. Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi.
- James, David. (1988). *Qur'ans of the Mamluks*. Alexandria Press.
- Kızıltoprak, Süleyman. (2002). *Memlûk Sistemi. Türkler* (Cilt. 5, s. 320-336). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mack, Rosamand E. (2022). *Doğu Malı Batı Sanatı: İslam Ülkeleriyle Ticaret ve İtalyan Sanatı 1300-1600* (Ali Özdamar, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özen, Mine Esiner. (2017). *Türk Cilt Sanatı* (2. Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tanıdı, Zeren. (1990). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ortaçağ İslam Ciltleri. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-4*, 102-149. Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları.
- Tekindağ, Şehabeddin. (1971). *Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 25, 1-38.
- Temurçin, Nida Gamze. (2016). *Memlûk Dönemi Tezhip Sanatının İncelenerek Günümüz Tezhip Sanatında Yorumlanması*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.

- Yavuz, Orhan. (2002). *Kansu Gavrî'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Yiğit, İsmail. (2004). Memlûkler. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 29, s. 90-97).
- Yiğit, İsmail. (2015). *Memlûkler: 648-923/1250-1517*. Kayıhan Yayınları.

GÖRSELLER

Görsel: 24, Örnek: 1, *Fusûlü'l- Bedâyi*, 824/1421, TIEM: 1817, Arka Kapak, Sertab, Mikleb.

Görsel: 25, Örnek: 1, *Fusûlü'l- Bedâyi*, 824/1421, TIEM: 1817, Arka İç Kapak, Sertab-Mikleb İçi.

Görsel: 26, Örnek: 2, *El- Câmiu's- Sahîh*, 833/1430, TIEM: 1601, Arka Kapak.

Görsel: 27, Örnek: 2, El- Câmîu's- Sahîh, 833/1430, TİEM: 1601, Arka İç Kapak.

Görsel: 28, Örnek: 3, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, 839/1435-1436, TİEM: 2146, Arka Kapak, Sertab, Mikleb.

Görsel: 29, Örnek: 3, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, 839/1435-1436, TİEM: 2146, Arka İç Kapak, Sertab-Mikleb İçi.

Görsel: 30, Örnek: 4, Sünen, 864/1459, TİEM: 1621, Arka Kapak, Sertab, Miklele.

Görsel: 31, Örnek: 4, Sünen, 864/1459, TİEM: 1621, Arka İç Kapak, Sertab-Miklele İçi.